

ПРОБЛЕМА БЕЗРОБІТТЯ ПРАЦЕЗДАТНОГО НАСЕЛЕННЯ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЙНОЇ ЕКОНОМІКИ

Пиголенко І.В.

к. філос. н., доц. кафедри політології, соціології та соціальної роботи Національного технічного університету України «КПІ»

Мехрані В.В.

магістрантка факультету соціології та права Національного технічного університету України «КПІ»

В данной статье авторами были определены и проанализированы основные аспекты проблемы безработицы населения Украины на современном этапе трансформаций и преобразований в государственной экономике и в развитии рыночных отношений. Также, на базе соответствующих законодательных актов, научных исследований, сделаны выводы и внесены предложения по преодолению негативных последствий безработицы, а вместе с тем улучшению ситуации на рынке труда.

In this article the authors have identified and analyzed the main aspects of Ukraine's population unemployment problem at the present transformations level, state economy changes, market relations development. Also, on the basis of the relevant legislation, researches, have done conclusions and suggestions made to overcome the negative effects of unemployment, but at the same time improve the situation on the labor market.

В даній статті авторами було визначено та проаналізовано основні аспекти проблеми безробіття населення України на сучасному етапі трансформацій та перетворень в державній економіці та в розвитку ринкових відносин. Також, на базі відповідних законодавчих актів, наукових досліджень, зроблено висновки та внесено пропозиції щодо подолання негативних наслідків безробіття, а разом з тим покращення ситуації на ринку праці.

Ключові слова: безробіття, зайнятість, ринок праці, трансформаційна економіка, економічна криза

Постановка проблеми. Різні перетворення та трансформації, які мають місце у кожній країні, досить часто супроводжуються низкою криз, які згодом позначаються на всіх сферах життя суспільства. В сучасних умовах застійної економічної кризи сформувався не дуже сприятливий клімат на українському ринку праці. Якщо ж раніше безробіття існувало через об'єктивні причини формування ринкової економіки, а самі безробітні були необхідним ресурсом у сфері зайнятості, то на сьогодні кількість безробітних громадян працездатного віку зростає стрімкими темпами і набуває масового характеру.

Досягнення високого рівня зайнятості – одна з основних цілей як економічної так і соціальної політики держави. Економічна система, яка створює додаткову кількість робочих місць, має за мету збільшити об'єм суспільного продукту і тим самим в більшій мірі задовольнити матеріальні потреби населення. При неповному використанні наявних ресурсів робочої сили система працює не досягає межі своїх виробничих можливостей. Крім цього безробіття завдає значної шкоди життєвим інтересам людей, не даючи їм змоги застосувати свої вміння в тому виді діяльності, в якому людина може в найбільшій мірі проявити себе, або ж позбавляючи їх такої можливості, завдяки чому люди втрачають свій попередній соціальний статус, переживають серйозний психологічний стрес бо вимушені вирішити ряд проблем, пов'язаних із втратою роботи та змоги забезпечити нормальне життя своїм сім'ям.

Аналіз основних понять та досліджень. Безробіття — неоднозначний і складний феномен. Існує дуже багато визначень цього терміну. Англійський економіст Дж. Кейнс визначив безробіття як соціально-економічне явище, яке виникає внаслідок деформації ринку праці, коли пропозиція робочої сили є меншою за попит на неї [7, 573].

В економічному словнику професора С. Мочерного дається визначення безробіття як соціально-економічного явища, при якому певна кількість працездатних людей не може знайти собі роботу [12].

Російський дослідник Волгін у своєму підручнику «Соціальна політика» пропонує наступні визначення безробіття:

як призупинення трудової діяльності на певний строк з причин неможливості працевлаштування, при чому незалежне від волі індивіда, також після розірвання трудового договору з попереднім роботодавцем;

стан, за якого людина не може працевлаштуватися попри власне бажання задля забезпечення необхідного доходу [5, 239].

Про актуальність дослідження проблеми безробіття свідчать публікації та наукові дослідження провідних зарубіжних та вітчизняних науковців. Окремі аспекти безробіття, причини його виникнення та шляхи регулювання окрім Дж. М. Кейнса досліджували ще Т. Мальтус, К. Маркс, Д.

Рікардо, А. Пігу, М. Фрідмен, А. Сміт, Д. Хікс та ін. З огляду на стрімку плинність подій на українському ринку праці, серед публікацій у цьому напрямі можна виокремити праці багатьох українських учених і публіцистів, а саме Д. Горбача, Г. Леха, А. Позняка, Н. Науменко, Н. Селюченко, В. Юрчишина, які здійснюють дослідження зайнятості в нашій державі.

Згідно законодавства України, зайнятість — це діяльність громадян, пов'язана із задоволенням особистих та суспільних потреб і така, що, як правило, приносить їм доход у грошовій або іншій формі [2].

Поняття занятості є одним із ключових показників для визначення стану економіки та рівня соціального розвитку держави.

Зайнятість в ринкових умовах представляє собою функцію ринку праці як однієї з підсистем ринкової економіки. Сама сутність економічної системи даного типу має на увазі необхідність існування певної кількості не працевлаштованого, безробітного населення, припускає деяку вибірковість у залученні кадрів до виробництва задля їх ефективної конкуренції і підвищення продуктивності праці.

Зайнятість в Україні має свої особливості, які виникли внаслідок функціонування колишньої командно-адміністративної системи, а також викликані сучасними трансформаційними проблемами:

- а) низька ціна робочої сили;
- б) значні масштаби нерегламентованої законодавством або неформальної зайнятості;
- в) приховане безробіття [8].

За останнє десятиріччя в структурі зайнятості населення і використанні робочої сили України відбулися зміни принципового характеру, які призвели до негативних тенденцій у розвитку і функціонуванні ринку праці.

Метою статті є комплексний аналіз проблеми безробіття працездатного населення в умовах перетворень та трансформацій в економіці та розгляд можливих заходів для подолання негативних наслідків цього економічно-соціального явища.

Виклад основного матеріалу. Феномен безробіття варто розглядати як комплексну соціальну проблему, деструктивні наслідки якої вимагають системного аналізу. У різних визначеннях підкреслюється, насамперед, його вимушений характер, бо воно відлучає людину від трудової діяльності та не дає змоги їй задовольнити свої життєво необхідні потреби. Позбавляючи людину можливості працювати і заробляти на життя, безробіття певною мірою порушує не лише гарантоване законодавством право людини на працю, але й право на достатній рівень життя для себе та своєї родини, які відносяться до найважливіших соціальних прав у будь-якій демократично орієнтованій країні. В нашій державі це закріплено у статтях 43 та 48 Конституції України [3].

Перехід до ринкових відносин пострадянських країн, у тому числі й України, докорінно змінив природу зайнятості населення, працевлаштування та пошуку найманих працівників.

Для країн пострадянського простору особливо актуальним є питання безробіття через їх радикальний перехід до нового типу економічної системи з суровими вимогами до робочої сили від радянської системи командного типу, яка забезпечувала зайнятість працездатного населення з потужними соціальними гарантіями кваліфікованих кадрів. Крім того цей перехід загострився економічною кризою 90-х років ХХ ст., своєю деіндустріалізацією, яка супроводжувалася масовим вивільненням робочої сили, падінням заробітної плати та суттєвим погіршенням умов праці. Внаслідок цього велика кількість кваліфікованих працівників залишилися не тільки без роботи, а й без нормальних умов для життя та засобів для існування, втратили соціальний статус.

Масовий характер безробіття, можливість його загострення у зв'язку з нестабільністю державної економіки, особливо в умовах фінансово-економічної кризи, яка розпочалась у 2008 році, порушує практичне питання функціонування державної політики, спрямованої на вирішення проблеми зайнятості населення і подолання наслідків безробіття у ракурсі соціального захисту населення і ефективного управління зайнятістю в державі.

Найбільшого скорочення зайнятості на початку кризи зазнали такі сектори, як промисловість та будівництво. У табл. 1 відображена динаміка кількості зареєстрованих безробітних протягом 2010 р., розрахунок здійснений за даними Держкомстату України. Дані дають змогу зробити висновок про скорочення чисельності безробітного населення в літній період [6]. Та це не свідчить про покращення економічної ситуації держави, це лише звичайна закономірність працевлаштування так званих «сезонних» працівників і збільшення трудових міграцій безробітної частини населення за кордон у пошуках робочих місць.

Таблиця 1

Зареєстроване безробіття у 2010 році

	Кількість зареєстрованих безробітних, на кінець звітного періоду			Середній розмір допомоги
	тис. осіб	у	% до	

	всього	з них отримують допомогу по безробіттю	населення працездатного віку	за місяць, гривень
Січень	526,7	413,3	1,9	662,29
Лютий	530,3	411,1	1,9	666,60
Березень	505,2	379,9	1,8	656,49
Квітень	455,0	331,6	1,6	660,93
Травень	419,4	307,8	1,5	663,76
Червень	398,7	291,3	1,4	691,69
Липень	396,8	289,6	1,4	735,51
Серпень	396,4	283,6	1,4	742,73
Вересень	408,1	279,5	1,5	739,03
Жовтень	400,7	275,9	1,4	778,23
Листопад	449,7	321,5	1,6	776,28
Грудень	544,9	411,3	2,0	780,05

Перехід України до ринкової економіки призвів до значних змін умов господарської діяльності. В умовах економічної кризи більшість підприємств не готові до ефективного функціонування і самостійного вирішення проблем, успішної діяльності в умовах конкуренції та нестабільної державної політики.

Науковці стверджують, що важливим аспектом регулювання механізму ринкової економіки є економічна криза. Саме вона дає імпульс для подальшого розвитку економіки. Під час кризи знецінюється основний капітал, створюючи реальні умови для оновлення виробничих фондів на оновленій технічній базі [14].

В результаті процесів та явищ, що відбулися внаслідок кризових трансформацій, попит на товари та послуги зменшується, виникає їх надлишкова пропозиція. Основними проблемами, що потребують вирішення є: зменшення збуту товарів та послуг призводить до скорочення обсягів виробництва, нестабільності цін на ринках, вивільнення працівників та зростання рівня безробіття [13].

Дослідники визнають, що найгострішою проблемою для України під час економічної кризи є безробіття працездатного населення і визначають його як соціальне зло, бо цей феномен має ряд вкрай негативних наслідків. На макросоціальному рівні слід виокремити насамперед:

- 1) маргіналізацію та бідність певних груп населення (професійних, гендерних і статеві-вікових категорій);
- 2) міграції небажаного характеру;
- 3) зростання соціальних патологій та проявів асоціальної поведінки, і як наслідок формування криміногенної ситуації;
- 4) формування радикально налаштованих субкультур;
- 5) посилення соціальної напруги та нестабільності а також рівня конфліктогенності в суспільстві або регіоні: у світовій практиці критичним порогом безробіття вважається досягнення 8-10 % рівня [11, 89].

Кара-Мурза С.Г., російський системний аналітик, наголошує, що в соціальному плані безробіття є не лише полем соціальних негараздів, але й джерелом масових страждань [10,542].

До наслідків безробіття на мікросоціальному рівні слід віднести:

- 1) обмеження соціальних можливостей індивіда, впевненості у завтрашньому дні, почуття захищеності, свободи, тощо;
- 2) загроза деградації особистості внаслідок втрати соціальних зв'язків, відлучення від трудового колективу як соціального оточення, налагодженого укладу життя, внаслідок чого виникає відчуття непотрібності суспільству, безнадійності, в найгірших випадках людина обирає асоціальну поведінку, стає на кримінальний шлях;
- 3) негативний вплив на здоров'я людини, насамперед, у психологічному й моральному плані, внаслідок чого виникає депресивний стан, який може сприяти втягуванню в наркотичну чи алкогольну залежність, або ж штовхнути до суїциду;
- 4) безробіття підриває стосунки в сім'ї внаслідок нестачі доходу для задоволення матеріальних потреб родини, крім цього через певні психологічні моменти, до яких можна віднести втрату людиною ролі годувальника, апатію, яка обов'язково тягне за собою сімейні чвари, нарешті, стигматизацію «сім'ї безробітних».

Безробіття набирає обертів за час криз і неефективних зрушень в економіці будь-якої держави, проте для нормалізації ситуації на ринку праці необхідні роки. Навіть якщо економіка України вийде з кризового стану, потрібен не один рік для відновлення ринку праці, його інноваційних можливостей.

Задля забезпечення соціальних гарантій безробітним громадянам Верховна Рада України ухвалила два основні закони щодо регулювання ситуації на ринку праці, зокрема, Закон «Про зайнятість населення» від 1991 р. [2] та Закон «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» від 2000 р. [1]. Ці закони стали законодавчою основою для вирішення проблеми соціального захисту безробітних громадян, надання їм матеріальної допомоги, а також нормальних умов для забезпечення роботою.

Закон «Про зайнятість населення» детально розглядає поняття “безробітний”, зокрема, ст. 2 передбачає, що безробітними визнаються працездатні громадяни працездатного віку, які через відсутність роботи не мають заробітку або інших передбачених законодавством доходів і зареєстровані у державній службі зайнятості [2].

Правовий статус безробітного включає основні обов'язки та права, а також їх гарантії. Порядок і виплата допомоги по безробіттю, її призначення, розмір та терміни виплати регулюється статтями 28-30 Закону України «Про зайнятість населення», Положенням про порядок реєстрації, перереєстрації і обліку громадян, що шукають роботу, і безробітних, виплати допомоги по безробіттю, також умови надання матеріальної допомоги під час професійної підготовки та перепідготовки, що був затверджений Постановою кабінету Міністрів України №578 від 27 квітня 1998 р. [2].

Доктор економічних наук Базилевич В.Д. відзначає, що з огляду орієнтації на довгострокову перспективу завдання уряду має бути спрямоване на забезпечення ефективних змін у структурі зайнятості. Державне забезпечення зайнятості здійснюється як прямими, так і непрямими методами.

До прямих методів належать:

1) законодавче регламентування умов найму та використання праці через трудове законодавство;

2) створення нових робочих місць;

3) мотивування найманих працівників пропонувати трудові послуги тощо.

4) До непрямих методів слід віднести:

5) стимулююча політика держави, спрямована на створення додаткових робочих місць через систему організації та розширення громадських робіт;

6) фіскальна політика, спрямована на зміну ставок оподаткування з одного боку, та використання субсидій, асигнувань, та інших важелів, спрямована на підтримання та підвищення рівня зайнятості з іншого;

7) здійснення виплат по безробіттю та інших матеріальних допомог;

8) встановлення рівня нормального прожиткового мінімуму та створення умов його забезпечення;

9) контроль диференціації доходів;

10) створення сприятливих умов для територіальної, соціальної та професійної мобільності населення;

11) захист інтересів споживачів;

12) організація ефективної системи формування доходів, за якої рівень винагороди визначається внеском у результат діяльності, незалежно від галузі, в якій ця діяльність здійснюється. [4, 454]

У свою чергу, українська дослідниця А.В. Калина стверджує, що під активним регулюванням зайнятості слід вважати заходи держави, спрямовані на попередження, спрямовані ефективно впливати на рівень зайнятості через урівноваження балансу між попитом і пропозицією. Така політика пов'язана з державним регулюванням ситуації на українському ринку праці, а також обумовлює ріст продуктивності зайнятості та її вільний вибір.

До пасивного регулювання зайнятості відносять діяльність, спрямовану на вирішення проблем відносно незайнятого населення – це загальнообов'язкове соціальне страхування на випадок безробіття, виплати одноразової матеріальної допомоги, а також налагодження ефективної системи допомоги безробітним та їх сім'ям. [9, 79]

Економічне зростання, над зміцненням якого працює уряд, має на меті створити сприятливий клімат для збільшення зайнятості, зростання доходів населення, підвищення продуктивності праці кадрів. Вихід з економічної кризи відбувається повільно, що певною мірою характеризує українську економіку, та нерівномірно для окремих галузей і підприємств, що призводить до диспропорції на ринку праці, а також до різновекторного розвитку окремих його сегментів. Більш того, неефективна політика української влади з формування та функціонування ринку праці, призвела до зменшення кількості робочих місць, до нерозумних і спірних вимог щодо якості робочої сили, до збільшення кількості робочих місць з небезпечними умовами праці для здоров'я та життя працівників.

Висновки і пропозиції в даному дослідженні

Сучасний український ринок праці сильно деформувався і функціонує лише із стійким порушенням таких регуляторів зайнятості, як ціна і вартість робочої сили, свобода переміщення капіталу і праці, конкуренція. Так звана гіпертрофія безробіття на ринку праці в нашій державі є відмінною рисою перехідного періоду. На сьогоднішній день зруйновані всі організаційно-управлінські та інституційні структури, які ефективно функціонували в минулому, але ще не створені нові.

Питання безробіття стало особистою проблемою кожного громадянина, а тому призвело до ряду факторів, які негативно позначаються на суспільному добробуті в цілому. Досягнення соціальної стабільності і прогресу не можливе без вирішення проблем соціального захисту безробітних громадян. В умовах сьогодення політика держави на ринку праці повинна бути спрямована на скорочення рівня безробіття, тобто на забезпечення можливості реалізації своєї трудової активності всім працездатним громадянам, що забезпечується, насамперед, нормальним функціонуванням суспільства, його еволюційним розвитком.

Аналіз даної проблематики, дозволяє відзначити, що основною можливістю зниження безробіття на сучасному етапі є активізація державної політики зайнятості разом із загальним оздоровленням економіки держави, що має здійснюватися відразу в декількох напрямках, комплексно, і орієнтуватися на довгостроковий період.

Література:

1. Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» [Електронний ресурс]: від 02.03.2000р. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1533-14>
2. Закон України «Про зайнятість населення» [Електронний ресурс]: від від 01.03.1991 - Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=803-12>
3. Конституція України [Електронний ресурс]: від від 28.06.1996 – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=254%EA%2F96-%E2%F0>
4. Базилевич В.Д., Базилевич К.С., Баластрик Л.О. Макроекономіка: підручник / за ред. В. Д. Базилевича. – К.: Знання, 2007. – 703с.
5. Волгин Н.А. Социальная политика / Под общ. ред. Н.А. Волгина. – М.: Экзамен, 2004. – 736 с.
6. Зареєстроване безробіття у 2010 році [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України – Режим доступу: http://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2010/rp/sz_br/sz_br_u/zb_2010_u.htm
7. Злупко С.М. Історія економічної теорії Навчальний посібник / Злупко С.М. - К.: Знання, 2005.- 719 с.
8. Городяненко В. Г. Соціологія: Підручник / Городяненко В. Г. – К.: Видавничий центр «Академія», 2003р. [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://politics.ellib.org.ua/pages-cat-48.html>
9. Калина А.В. Економіка праці: Навч. посіб. для студ. вищ. вавч. закл. – К.: МАУП, 2004. – 272с.
10. Кара-Мурза С.Г. Манипуляция сознанием / Кара-Мурза С.Г. – М.: ЭКСМО - Пресс, 2002. – 832 с.
11. Локосов В.В. Стабильность общества и система предельно-критических показателей его развития / Локосов В.В. // СОЦИС. – 1998. – № 4. – С. 86-94.
12. Мочерний С. В. Економічний словник-довідник [За ред. С. В. Мочерного] – К.: Феміна, 1995. - 368 с.
13. Пол. А. Самуельсон Економіка / Пол. А. Самуельсон, Вильям Д. Нордхайус; Пер. З англ...- М.: Бином, /Лаборатория базовых знаний/, 1997. - 800 с.
Экономическая энциклопедия / Науч.- ред. Совет изд-ва «Экономика», Ин-т кон. Ран; гл. Ред. Л. И. Абалкин-М.: ОАО Издательство «Экономика» 1999. – 1055 с.